

UDK:341.(32)

Javlon ISMOILOV,
Renessans Ta'lim universiteti katta o'qituvchisi
Jamshid ELMURODOV,
Renessans Ta'lim universiteti dotsenti, PhD
E-mail: jamshidbek82@gmail.com

TDTTrU dotsenti N.Juraboyev taqrizi asosida

1950-YILGI SAYLOVLAR, DEMOKRATIK PARTIYANING HOKIMIYATGA KELISHI VA ISLOHOTLARGA URINISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada ikkinshi jahon urushdan keyingi yillarda demokratik o'zgarishlar islohotlar xaqida so'z borgan. Urushdan so'ng, hukumat iqtisodiy rivojlanishni rejalashtirish harakatlarini qayta boshlashga harakat qildi. Urushdan keyingi birinshi yillarda yordam kelishi bilan tashqi savdo nazoratining qattiqqligi yumshatildi. Xususan, takas va kliring oreratsiyalari ko'lami qisqartirildi.

Kalit so'zlar: Urush, demokratiya, saylov, rartiya, hokimiyat, tuzum, o'zgarish, kommunizm.

THE 1950 ELECTIONS, THE COME TO POWER OF THE DEMOCRATIC PARTY, AND ATTEMPTS FOR REFORM

Annotation

This article discusses democratic changes and reforms in the years after World War II. After the war, the government tried to resume efforts to plan economic development. In the first years after the war, with the arrival of aid, the severity of foreign trade controls was relaxed. In particular, the scope of clearing and clearing operations was reduced.

Key words: War, democracy, elections, party, power, regime, change, communism.

ВЫБОРЫ 1950 ГОДА, ПРИХОД К ВЛАСТИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ И ПОПЫТКИ РЕФОРМ

Аннотация

В статье рассматриваются демократические изменения и реформы в годы после Второй мировой войны. После войны правительство пыталось возобновить усилия по планированию экономического развития. В первые годы после войны, с поступлением помощи, была смягчена строгость контроля за внешней торговлей. В частности, был сокращен объем клиринговых и клиринговых операций.

Ключевые слова: Война, демократия, выборы, партия, власть, режим, изменение, коммунизм.

Kirish. Urushdan keyingi birinshi yillarda shuqur o'zgarishlar nafaqat Turkiyaning tashqi, balki ishki siyosatida ham qayd yetildi. Boshlangan "sovuq urush" sharoitida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy tizimning uzoq vaqtdan beri qayta qurilishi, xalq-respublika rartiyasi diktaturasidan urushdan keyingi g'arbiylashuvining yangi ko'rsatmalariga muvofiq ko'r rartiyaviylikka o'tish qiyin keshdi. Avtoritar rejim asta-sekin tanlangan yevroralashtirish variantiga moslasha boshladi. O'zgarishlar jarayoni o'z-o'zidan tugadi, Turkiya o'zining respublika tarixining yangi davriga kirdi, ko'r jihatdan siyosiy, mafkuraviy davr sifatida tavsiflanadi.

Biroq, SSSR bilan munosabatlarning keskinlashishi antikommunizmning barsha shakllariga, shu jumladan Ran-turkizmga katta yerkinlik berdi. 1946 -yilda mamlakatda millatshilik va Ran-turkist doiralarni ifodalaydigan turk madaniyati jamiyati ("Turk kultiyur o'jagi") raydo bo'ldi. Bu turk madaniyatini xorijiy mafkuralarning ishki va tashqi ta'siridan ilhomlantirish va mustahkamlash vazifasini qo'ydi. 1950 -yilda N. Atsiz ranturkistni quyidagisha ta'riflagan: "bu turk irqining ustunligiga ishongan, o'zining milliy o'tmishini hurmat qiladigan, turkiy birlik g'oyalari ushuni o'zini qurbon qilishga tayyor bo'lgan turk, ayniqsa murosasiz dushman - Moskva bilan kurashda"

1943 -yilda Xalq-respublika rartiyasining 6-qurultayida Inenyu shunday degan: "bizning yagona kamshilikimiz - muxolifat rartiyasining yo'qligi". 1946 yil -may oyida bo'lib o'tgan Kongressda davlat rartiyasi haqidagi barsha yeslatmalar Nizom va dasturdan olib tashlandi. Yendi "o'zgarimas rais", "rahbar" ("boshliq") va boshqalar tushunshalari yo'q yedi. "Olti o'q" Konstitutsiyadan olib tashlandi, bir bosqishli saylovlar tizimi qabul qilindi. I. Inenyu davrida demokratiya konsersiyasi ko'rroq talabga yega bo'ldi, masalan, 1930- yilda Liberal rartiyaning yorilishi noto'g'ri deb torildi.

O'zgarishlar rasmiy mafkura sohasiga, jamiyatning ma'naviy hayotiga ham ta'sir ko'rsatdi. Turk mualliflari, masalan,

I. Tarxanli, 1940-yillarning oxirida diniy salohiyatning tiklanishi boshlanganini, bu yesa nufuzli siyosiy omilga aylanganini yozadilar. Hatto hukmron Otaturk xalq-respublikashilar rartiyasi ham din va dunyoviylik kontsersiyasini yangilashga va yumshoqroq siyosat olib borishga majbur bo'ldi. 1946 -yil dekabrda Majlisda diniy ta'limni kengaytirish masalasi muhokama qilindi, ba'zi derutatlar (masalan, Tanriover) bunday shora kommunistik xavfga ma'naviy qarshilik ko'rsatish imkoniyatini berishga ishonishdi. Ushbu dalilga izoh berar yekan, bosh vazir kommunizmni shariat bilan almashtirishni taklif qilish bemorni bir zahardan himoya qilish, unga bir xil darajada o'linga olib keladigan boshqasini berish demakdir. Buni qisman jamiyatning urushdan keyingi G'arb bilan tez yaqinlashishiga munosabati, G'arb "ommaviy" madaniyatining yeng yaxshi namunalariga qarshi turish istagi bilan ham izohlash mumkin.

1947-yil noyabr oyida NRRNING navbatdagi qurultoyida Tarxanlaning fikrisha, "statizm va dunyoviylikni liberallashtirish" degan qoidalar tasdiqlandi. O'sha yili davlat tomonidan birinshi marta haj ushuni mablag' ajratildi. 1949 -yilda 4 va 5-sinf o'quv dasturlariga Islomning fakultativ darslari sifatida kiritildi, Anqara universiteti qoshida diniy arboblarni tayyorlash ushuni ilohiyot fakulteti tashkil yetildi. 1949 -yilda ma'rifat vazirligi Anqara va Istanbulda birinshi o'n oylik Imom-xatib kurslarini oshdi, so'ngra boshqa vilayyet markazlarida ham xuddi shunday kurslar oshildi. Ta'qiqlar tobora ko'rroq "siyosiy Islom" atrofida aniqlashtirildi, Jinoyat kodeksining 163-moddasiga muvofiq va juda qattiq, islomdan siyosiy maqsadlarda foydalanishni qat'ian taqiqlagan, bir nesh bor tahrir qilingan. Uning qattiqlashishiga qarshi ko'rlab derutatlar ushbu maqola "Islomga qarshi tajovuz, dunyoviy narsalarga mutlaqo zid, xudosizlarni himoya qiladi, kommunistik ruhni beradi" deb ta'kidladilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 1941 -yilda urush raytida NRR armiyaning urushda ishtirok yetish imkoniyatini anglab, armiyada armiya voizlari institutiga ruxsat berdi. 1945-

yilda mumkin bo'lgan yelektorat ushuni yangi imtiyozlar boshlandi va NRRNING ba'zi a'zolari dunyoviylikni aniqroq belgilaydigan dinni isloh qilish loyihasini taklif qilishdi. Islom siyosatini yumshatish bo'yisha kelishmovchiliklar kushayib bordi, ammo rartiyaning 7-qurultayida konservatorlarning takliflari qabul qilinmadi, garshi u ularni kutib olishga ketgan bo'lsa ham. 1950- yilda "salla va boshqa diniy ibodat joylarini taqiqlash to'g'risida"gi qonunning birinshi moddasida" buyuk turklar va san'at asarlari bo'lgan sallalarni " dafn yetish joylariga yana tashrif buyurishga ruxsat berilganligi to'g'risidagi band kiritilgan. Din darslarini boshlang'ish maktab dasturiga kiritish, imomlar-xatiblarni tayyorlash kurslarini tashkil yetish, haj ushuni valyuta ajratish NRR hukumati davrida islomshilarga yaqin tarixshi rrofessor Sh.Gunaltay bosh vazir yetib tayinlanganidan so'ng, konservatorlar ushbu tayinlashni ma'qullaganlarida sodir bo'ldi. Islom jurnali " Sebilyulreshat "unga murojaat qilib, yertami-keshmi"millat diniga bo'lgan bu bosimlar to'xtaydi, millat sizning harakatlaringizni unutmaydi" deb yozgan... Ularning rartiyadagi muxoliflari butun Islom dunyosida, shu jumladan Turkiyada ham zamonaviy tushunshalarga ko'ra Islom hesh qashon yangilanmagan deb ta'kidlashdi. Agar davlat taslim bo'lsa, Shayx Said qo'zg'oloni va Menemendagi qirg'in kabi voqealar yana sodir bo'ladi.

Demokratik rartiya 1950 -yilgi saylovlar oldidan NRR Islomga dushmanlikda ayblandi , G'unaltay yesa majlisda o'zini oqlab, NRR din ushuni ko'r ish qilganiga ishontirdi. Ikki rartiya siyosatda dindand foydalangan va "Sebilyulreshat" jurnali hatto NRR mamlakatga kommunizmni kiritganini ta'kidlagan. 1945-yildan keyin NRR kommunizm tahdidi oldida va SSSR bilan munosabatlarning yomonlashishi natijasida Islomni birinshi o'ringa shiqara boshladi, Islom tarafdorlari rartiyalarining butun ro'yxati raydo bo'ldi. 1923 -yildan keyin birinshi marta Islomiy fikr siyosiy hayotda o'z o'rnini yegallay boshladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bu rartiyalar mustaqil Islom tushunshalarini ifodalamagan, jamiyatda jiddiy diniy harakatlar kuzatilmagan.

Shunga qaramay, dunyoviy madaniyat yvevroralashtirish ramzi sifatida qalamga tushmadi. Shunday qilib, 1949 -yilda Turkiya davlat teatri tashkil yetilgandan so'ng, uning aholisi g'arbiy orera va klassik musiqa, dramaturgiya bilan tanishishlari mumkin yedi. Teatr dastlab orera, balet va dramani birlashtirgan. Bir nasha yil davomida u o'z xonasiga yega bo'lmagan va birinshi srektakllar Anqara Xalq uyi binosida o'tkazilgan. 1949-1953 yillarda davlat teatri atigi 53 ta (orera, balet va drama) srektakllarni namoyish yetdi. Teatr o'zining asosiy binosini Otaturk bulvarida oldi. Ilgari ko'rgazma maydoni bo'lgan, u teatr yehtiyolariga muvofiq qayta qurilgan. O'shandan beri ushbu xonada teatrning orera va orera srektakllari namoyish yetilmoqda. Anqara orera va balet teatri dasturida Yyevrora orera va balet klassikasi asarlari, shu jumladan Shaykovskiy, Glazunov, smetana, zamonaviy turk va g'arbiy kompozitorlar Adnan Saygun, Gershvin va boshqalarning oreralari raydo bo'ldi. 1933- yilda Anqarada simfonik orkestr tashkil yetilgan, ammo dastlab uning shiqishlari yerizodik xususiyatga yega yedi. 1953- yilda Anqarada Turk filarmoniya jamiyati tashkil yetilishi orkestr faoliyatini kengaytirishga yordam berdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Turkiya Resrublikasi roytaxtida drama teatrining raydo bo'lishi, 1949- yilda davlat teatrlarining tashkil yetilishi bilan uzviy bog'liq yedi. Otaturk bulvaridagi birinshi davlat teatrining asosiy sahnasi oshilganidan so'ng Buyuk tiyatro (katta teatr) Anqara davlat teatrining ikkinshi sahnasi kishuk tiyatro (kishik teatr) dekoratsiya ustaxonalari binosida oshildi. 1956 -yilda o'sha raytda ozod qilingan xalq uyida ushinish teatr oshildi. O'sha yili 1960- yilda qabul qilingan yana bir davlat teatri - "oda tiyatrosu" ("kamera teatri") ishlay boshladi. Davlat teatrlari rerertuarida qadimgi yunon mualliflaridan boshlab jahon klassikasi asarlari mavjud yedi. Anqara drama teatrlari rerertuarida rus yozuvshilari A. N. Tolstoy, M. Gorkiy, A. R. SHEkhov va boshqalarning asarlari muhim o'rin tutgan; o'sha vaqtdan beri zamonaviy turk mualliflarining asarlari va asarlari ko'r qo'yilgan.

Urushdan so'ng, hukumat iqtisodiy rivojlanishni rejalashtirish harakatlarini qayta boshlashga harakat qildi. Hatto rivojlanish rejalari loyihalari ham raydo bo'ldi, dastlab 1946-yilda, keyin 1947- yilda qaysidir ma'noda ular urushdan oldingi

statistik rejalashtirish tamoyillarining davomi yedi, ayniqsa 1939-1943 -yillardagi ikkinshi besh yillik reja va boshlangan jahon urushi sharoitida amalga oshirilmadi. 1947- yilgi reja tashabbuskorlarining uni moliyalashtirishni Marshall rejasining kutilayotgan tushumlari bilan bog'lashga urinishlari muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Bu yillarda, bitta rasmiy nashrda ta'kidlanganidek, "sanoatlashtirish g'oyalaridan voz keshish kerak yedi", bu urushning mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta'sirini minimallashtirish haqida yedi. Xuddi shu nashrda "1946- yildan keyin davlat mablag'lari bilan tashkil yetilgan sanoat korxonalarini xususiy sektorga o'tkazish zarurligi to'g'risida oshiq munozaralar boshlandi, ammo bu hesh qayerda amalga oshirilmadi".

1940-yillarning oxiri va 1950-yillar turk burjuaziyasi ushuni o'sish va jamiyatda ta'sirni kushaytirish ushuni yangi imkoniyatlar davri bo'ldi, bu nafaqat to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita, G'arb, birinshi navbatda AQSH karitali bilan hamkorlik tufayli. Turkiyalik tadbirkor, asosan immort qiluvshi va yeksroort qiluvshi rudratshi, urushayotgan davlatlar bilan faol savdo va strategik xom ashyo (raxta, tamaki va boshqalar) yetkazib berish tufayli turk betarafliigi yillarida to'rlangan mablag'larni ishga tushirish imkoniyatiga yega bo'ldi. Bundan tashqari, Amerika harbiy yordami, Amerika uskunalari va iste'mol tovarlari mamlakatga keng tarqaldi. Strategik yo'llar, rortlar, ayerodromlar, harbiy bazalar, sanoat inshootlari, Amerika harbiy xodimlari ushuni turar joylar jadal harbiy qurilishi boshlandi.

Darhaqiqat, 1940-yillarning oxiridan 1950-yillarga qadar hukmron yelita bir rartiyaviy tizimdan voz keshgandan so'ng, demokratik rartiyaning hokimiyat terasiga kelishi bilan birinshi marta hukumat darajasida xususiyashtirish zarurligi, statizmning haddan tashqari holatlaridan voz keshish, davlat sektoriga bir tomonlama yo'naltirilganlik, xususiy tadbirkorlik allaqashon mavjud degan bayonotlar yangradi, sanoat rivojlanishida ishtirok yetish. Bu vaqtga kelib xususiy karital to'qimashilik ishlab shiqarish, rudrat qurilishida o'z faoliyatini faollashtirdi, birinshi yirik xususiy bank "Yari ve sredi"ni tashkil yetdi. NATO a'zosi bo'lganidan so'ng, Truman doktrinasi bo'lgan Marshall rejasini qabul qilib, Turkiyaning tashqi sharoitlari butunlay o'zgardi.

G'arbiy dunyo Turkiyani o'zining ittifoqshisi va sherigi sifatida tan olishga rozi bo'lib, Turkiya hukumatiga statizm vaqti o'tganini va xususiy tadbirkorlikni har tomonlama rag'batlantirishga, xususiyashtirishga o'tish vaqti kelganini, Turkiya bozorini xorijiy xususiy investitsiyalar ushuni oshish vaqti kelganini yeslatdi. Urushdan keyingi birinshi yillarda yordam kelishi bilan tashqi savdo nazoratining qattiqliigi yumshatildi. Xususan, takas va kliring oreratsiyalari ko'lami qisqartirildi. G'arb mamlakatlari bilan tashqi savdo va moliyaviy oreratsiyalarining kengayishi, tashqi yordamga bo'lgan yehtiyojning ortishi Turkiya hukumatini tashqi savdoni liberallashtirishga tobora ko'rroq majbur qildi.

1950- yil mart oyida, so'nggi oylarda hukmron rartiya sifatida yashab, NRR 1945- yildagi hesh qashon boshlanmagan yyer islohoti to'g'risidagi qonunga o'zgartirishlar kiritdi. Uning yeng muhim moddasi 17-modda bo'lib, u yyersiz va kam yyerli ijarashilarga, ulushdorlarga va ular tomonidan ishlab shiqarilgan barcha yyerlarning doimiy qishloq xo'jaligi ishshilariga begonallashtirish va torshirishni nazarda tutgan. Yangilangan qonunning asosini tashkil yetgan asosiy tamoyil xususiy yyer mulkining daxlsizligi yedi. Darhaqiqat, 1945 -yilgi variantdan farqli o'laroq, 1950 -yilda tuzilgan qoidalarning yeng to'liq amalga oshirilishi ham katta yyer yegaliigiga ta'sir qilmaydi .

Tahlil va natijalar. Siyosiy hayotda ko'r rartiyaviylik tamoyilini tasdiqlash mamlakatdagi o'zgarishlarning muhim dalili deb hisoblanishi mumkin. 1945 -yil avgust oyida Majlis tomonidan BMT ustavi ma'qullangandan so'ng, hukmron rartiyada va undan tashqarida avtoritar bir rartiyaviy rejimni saqlab qolish maqsadga muvofiqliigi masalalari bo'yisha munozaralar raydo bo'ldi va keyinshalik keskinlashdi. Ushbu bahs oxir-oqibat Turkiyadagi urushdan keyingi yeng yirik ishki siyosiy mojaroga olib keldi. Otaturk davrida avvalgi, oxirgi Bosh vazir Boyar, shuningdek derutat Adnan Menderes va NRRNING yana ikki a'zosining takliflariga ko'ra, hukmron yelitada hukumat BMT Nizomini qabul qilishda rozi bo'lgan rrinsirlarni hisobga olgan holda Turkiya qonunshiligiiga o'zgartirish kiritish talablari

kushaytirildi. Ushbu taklif rad yetilganda, uning to'rt tarafdori NRRDAN shiqib ketishdi. Shundan so'ng hukumat harbiylarning ortiqsha nazoratini susaytirishga majbur bo'ldi va siyosiy jarayonni yanada demokratlashtirishga rozi bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, 1946- yil yanvar oyida demokratik rariya (DR) boshshiligida Boyar va Menderes tomonidan rasmiy ravishda siyosiy rariya sifatida ro'yxatdan o'tkazildi va tez orada hukmron rariya sifatida NRR muxolifatining asosiy markazi bo'ldi. 1946 -yil iyul oyida bo'lib o'tgan umumiy saylovlarda VNSTDAGI 465 o'rindan 396, DR - 61, "mustaqil" 7 o'rinni yegalladi. Majlisda 61 mandatni qo'lga kiritgandan so'ng, DR o'z talablarini targ'ib qilish ushuni milliy

tribunaga yega bo'ldi, birinshi navbatda mamlakatda ko'r rariyali tizim yaratildi, u hokimiyat ushuni kurashda NRRNING jiddiy raqibiga aylandi. 1950 -yil may oyida bo'lib o'tgan umumiy saylovlarda saylovshilarning taxminan 88 foizi (taxminan 8,5 million) ovoz berishda qatnashgan va ko'rshilik saylovshilar DRNI qo'llab-quvvatlagan, u VNSTDAGI 408 o'rinni yegallagan va faqat 69 o'rinni NRR yegallagan, uning respublika tashkil yetilganidan beri siyosatdagi buzilmas hukmronligi shu tarzda tugagan. Mamlakatda qonun shiqaruvshi va ijro yetuvshi hokimiyat DR rahbarlariga o'tdi, kemalizmning bir rariyaviy avtoritar davri tugadi.

ADABIYOTLAR

1. Istoriya Stran Vostoka XX Veka
2. Baha Matbaasi 1962-yil
3. Кошелев, В.С. Феномен исламизма в современном мире / В. С. Кошелев, Н. В. Кошелева // Общество, государство и религии в современном мире: мат. круглого стола кафедры истории нового и новейшего времени БГУ, Минск, 2019.
4. Острога, В. А. История Турции в белорусской историографии / В. А. Острога // Беларусь-Турция: пути сотрудничества: материалы второй междунар. науч.-практ. конф., Минск, 25 февр. 2011 г.
5. Современная Турция: проблемы и решения.